

УДК 37.016:94(470+571) «189/192»

Т. В. Тронько

**МЕТОДИЧНИЙ АПАРАТ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ
ЗІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ
ВИВЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ)**

У статті на прикладі вивчення європейської Реформації XVI століття аналізується методичне забезпечення підручників, хрестоматій і книг для читання зі всесвітньої історії, виданих у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX століття.

Виділено чинники, які зумовлювали розмаїття навчальної літератури з історії (існування різних типів навчальних закладів та оновлення навчальних планів і програм з історії), проведена класифікація підручників на основі їхніх авторів («професорські» та «учительські»). На основі аналізу підручників О. Вульфюса, П. Ардашева, Р. Віппера, М. Карєєва, Д. Іловайського, К. Іванова визначено, що кращими у методичному плані можна вважати підручники, складені вчителями-практиками. Охарактеризовано завдання і зміст хрестоматій та книг для читання

з історії. Автор дійшов висновку про методичну бідність і обмеженість підручників з історії для середньої школи Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття, коли історія вивчалася переважно за допомогою заучування і запам'ятовування.

Ключові слова: методика навчання історії, навчальні посібники, підручник з історії, історичні хрестоматії, навчальні плани, Реформація, протестантизм, католицизм.

Процес підручникотворення залишається актуальним упродовж усіх років розвитку незалежної України. Суспільно-політичні та економічні процеси, що відбувалися в країні після 1991 року, сформували нові вимоги до змісту історичної освіти. Змінюється концепція історичної освіти – навчальні програми, а за ними – й підручники. Незважаючи на значне зростання обсягу інформації, у тому числі й історичної, і розвиток засобів її поширення, підручник і на сьогодні залишається одним із джерел її отримання, і основним засобом навчання. За словами О. Пометун, сучасний підручник – це «... книга, за допомогою якої вчитель розвиває мислення школярів, навчає аналізу, оцінці, самостійному пошуку доказів, допомагає формулювати власну точку зору і висловлювати її» [13].

Відповідно до сучасних вимог, неодмінними характеристиками підручника має бути науковість, доступність, яскравість викладу матеріалу, узгодженість з цілями і завданнями чинної освітньої програми, дотримання науково-методичних і психолого-педагогічних критеріїв. Не останнє місце в процесі ефективного засвоєння історичного матеріалу відіграє методичний апарат підручника.

Саме належне методичне забезпечення підручника полегшує як роботу вчителя щодо організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, так і робить для учнів процес навчання цікавим, творчим і розвивальним. Утім, подібного вигляду підручник набув не одразу. Сучасні дослідники вже звертали увагу на методичні особливості шкільних підручників минулого, а також аналізували розвиток методики навчання історії (В. Мартинюк, П. Мороз, О. Орловський, Т. Савшак та ін.). Метою цієї розвідки є аналіз методичного забезпечення підручників і навчальних посібників Російської імперії другої половини XIX – на початку XX століття на прикладі вивчення теми європейської Реформації XVI століття.

Численні рецензії та огляди навчальної літератури в «Журнале Министерства народного просвещения» свідчать про активізацію процесу підручникотворення в другій половині XIX століття. Серед іншого на це впливали різнотипність навчальних закладів (жіночі – чоловічі, класичні – реальні гімназії тощо) та періодичні зміни навчальних планів.

Наприклад, на початку 1870-х років курс історії в класичній гімназії поділявся на елементарний, або «епізодичний», (3–4-й класи) і систематичний (5–8-й класи). У 1877 році після перегляду навчальних планів поділ курсу на дві частини зберігся, але хронологія історичного матеріалу систематичного курсу по класам змінилася [4, с. 1]. Отже, необхідно було готувати нову серію підручників. При цьому Я. Гуревич, історик та педагог XIX століття, зауважував, що серед явищ, на вивчення яких у курсі нової історії слід приділяти більше уваги, необхідно виділити проблему походження і розвитку Реформації і реакції католицизму на неї [4, с. 13].

Аналізовані нами підручники умовно можемо поділити на дві групи, межею між якими є ухвалення у 1913 році нової програми з історії, яка в черговий раз

змінила розподіл історичного матеріалу по класам. Курс нової історії перемістився з 6-го і 7-го класів у 5-й і 6-й, але окремі теми були виокремлені в самостійний концентр, який вивчався у 7-му класі [3, с. 3]. Метою такого кроку, відповідно до змісту міністерського циркуляра, повинно було стати «вдосконалення навчально-виховних результатів вивчення історії в ...середній школі, шляхом більш успішного і вдумливого засвоєння цього предмета і зацікавлення ним учнів» [1, с. VI].

Критеріями для іншої класифікації підручників, на нашу думку, є рівні кваліфікації та вчені звання авторів. Серед проаналізованих підручників більшість належить до категорії «професорських». Їхніми авторами були відомі на той час дослідники, викладачі вищих навчальних закладів. Наприклад: О. Вульфійус – викладач загальної історії в жіночому педагогічному інституті та на Вищих курсах у Петербурзі, професор Київського університету П. Ардашев, відомі історики Р. Віппер, М. Карєєв і Д. Гловайський. Були й «учительські» підручники, що створювалися викладачами середніх навчальних закладів і, як правило, користувалися популярністю серед педагогів.

Загальне уявлення про вимоги, що ставилися до методичного забезпечення підручників (його «зовнішніх педагогічних зручностей» [14, с. 15]), можна скласти з рецензії на підручник І. Белярмінова («Элементарный курс всеобщей и русской истории»). В заслугу автору ставилося виокремлення статей особливими заголовками, великий шрифт для позначення окремих параграфів, вдалий підбір (і за кількістю, і за якістю) малюнків [14, с. 15]. Щодо змістового наповнення підручника підтримувався педагогічний принцип, якого дотримувався автор підручника, – «избегать мрачных и тяжёлых впечатлений на детскую душу» [14, с. 18].

Аналіз побудови «Учебной книги новой истории» М. Карєєва [8] доповнює наші уявлення про пануючу методику вивчення історії в тогочасній школі. Автор уважав, що в параграфах підручника може розміщуватися історичний матеріал різний за своїм значенням для формування знань з тієї чи тієї теми. Одні параграфи призначені для «заучування», інші, що містять менш важливі деталі, – лише для «читання» в класі з поясненням учителя (цікаво, що до таких «неважливих» параграфів віднесені й ті, що стосуються підбиття підсумків теми). Усі «неважливі» параграфи позначалися «зірочками» [8, с. III], що допомагало організовувати навчальну роботу вчителя та учнів. Якщо за такою класифікацією проаналізувати матеріал, пов'язаний з висвітленням теми «Реформація» [8, с. 24-64], маємо такі результати. Із 44 параграфів, присвячених безпосередньо процесам Реформації (в однойменному розділі частина тексту (підрозділ III) присвячена історії міжнародних відносин реформаційної епохи §§55- 61), 22 параграфів були важливими, інша частина – другорядними, тобто позначеними «зірочкою». Для заучування пропонувалися питання, що розкривають сутність Реформації, її перебіг і специфіку в основних європейських країнах – Німеччині, Пруссії, Англії, Шотландії, Франції та Польщі. Зазначимо, що підручник М. Карєєва порівняно з іншими навчальними книгами, на нашу думку, спонукав до повнішого аналізу перебігу Реформації в окремих державах. До вже згаданих варто додати Нідерланди, Швейцарію, Данію, Швецію та Нідерланди. «Неважливими» з точки зору М. Карєєва були передумови Реформації, зокрема, причини кризи католицької церкви наприкінці Середніх віків, спроби реформи, напрями

релігійної Реформації XVI століття, співвідношення гуманізму, Реформації і політичних рухів XVI століття. Прикметно, що серед чинників незадоволення католицькою церквою історик виділив світські, релігійні, соціальні і до них додав ще й національні [8, с. 26]. Розкриваючи відмінності окремих течій протестантизму, М. Карєєв наголосив, що серед іншого на умови їхнього формування вплинули й особисті якості Лютера, Цвінглі і Кальвіна [8, с. 31], історичні портрети яких він змалював у відповідних параграфах. Сам процес Реформації автор розглядав за принципом від загального до конкретного. Спочатку проаналізував загальні риси Реформації, а потім – її перебіг в окремих країнах. Подача матеріалу здійснювалася ним за допомогою співставлення та порівняння. Як спосіб привернення уваги до термінів, власних імен і важливих тез використовувався курсив. З ілюстративного матеріалу на тему Реформації у підручнику пропонувалася лише одна карта – «Поширення протестантизму в другій половині XVI століття».

На важливому значенні Реформації наголошував історик Д. Іловайський, який ставив її на один щабель із відкриттям Америки і вважав ці дві події рубіжними для переходу від середньовічної історії до нової, оскільки вони мали великий вплив на подальший розвиток історії народів світу. Зокрема, Д. Іловайський підкреслив, що церковна Реформація здійснила величезний переворот у галузі духовних інтересів і суспільних відносин в Європі [11, с. 3]. Поділяючи нову історію на періоди, він уважав цілком правильним називати перший період реформаційним, оскільки головним його змістом були боротьба протестантизму з католицизмом і релігійні війни, які виникли внаслідок цього [11, с. 4]. Автор теж вдався до виділення курсивом матеріалу важливих тез, імен, жирним шрифтом позначено початок нових підрозділів. Підручник написаний доступною мовою, подекуди в ньому використовується сюжетна розповідь, наприклад, при описі зречення Карла V [11, с. 43-44], що сприяє засвоєнню учнями цього матеріалу. Особливістю даного підручника є й наведені наприкінці «Зразки питань при повторенні Нової історії» [11, с. 237-238]. Щоправда, питаннями вони навряд чи є. Це швидше назви тем, або означення окремих проблем. Так, із теми Реформація пропонувалися такі завдання: «Видатні діячі епохи Відродження і Реформації в галузі церкви, науки, мистецтва і літератури», «Огляд релігійних війн в Європі в XVI і XVII століттях», «Нарис Англійської реформації і двох революцій з їхнім політичним значенням», «Позначити подію при кожному хронологічному числі, поставленому на початку глав». В очі одразу кидається доволі широке формулювання завдань, які мають репродуктивно-відтворюючий характер. Але при цьому увага звертається і на хронологію, і на історичні персоналії.

Даний підручник не призначався для конкретного класу (у назві лише зазначається «Курс старшого віку»), але про його затребуваність і популярність говорить уже те, що на 1901 рік він витримав 27 видань, а схвальні відгуки рецензентів мали ще перші його видання. Так, в огляді підручників всесвітньої історії кінця 1860-х років робота Д. Іловайського була виокремлена як єдина, що «відповідає принаймні головним педагогічним вимогам» [12, с. 325]. Зауважимо, що серед загальних методичних вимог, яких закликали дотримуватися при укладанні нових підручників з історії, рецензент із поміж іншого звернув увагу на необхідність при викладанні реформаційного періоду визначати і той вплив, який

мала реформа на ставлення європейських держав до Росії, і розглядати її з точки зору вчення православної церкви [12, с. 326].

На початку підручника з нової історії його автор відомий історик ХХ століття Р. Віппер виклав власне бачення змісту історичної освіти та її місця в загальному розвитку учнів. По-перше, він наголошував на необхідності детальніше викладати ті події, які хронологічно близькі до поточного моменту. Щоправда, існувала й інша точка зору. Вважалося недоцільним вивчати в школі події сучасності, оскільки їхня незавершеність не дає можливості скласти про них цілісне враження, зробити правильні висновки, а в силу «близькості до сучасних інтересів» науковці не мають у своєму розпорядженні «усіх даних, необхідних для неупередженого і вірного викладу» [12, с. 303]. По-друге, Р. Віппер говорив про зміну цілей викладання історії. На його думку, це не повинен бути предмет, який здобувається пам'яттю і лише не надовго її навантажує зовнішніми даними, таблицями, списками і каталогами царювань, міністерств і світових конгресів [2, с. III]. Із перших кроків вивчення, історія може давати матеріал для порівняння, розумових дослідів і висновків, які б допомогли зрозуміти умови і хід розвитку людських суспільств. Під час викладання історії повинна цінуватися лише та інформація, яка справляє яскраві та міцні враження, але разом із тим – відкриває можливості для самостійної роботи. Тому, зауважував Р. Віппер, у підручнику необхідно звертати увагу не лише на терміни, підсумкові формули, але й на характеристики явищ і установ, опис історичної обстановки, виклад політичних думок, соціальних і релігійних поглядів тощо [2, с. III].

Подібно до Д. Іловайського у періодизації нової історії Р. Віппер теж звертав увагу на дві події – відкриття Америки і «перший протест у Німеччині проти папи». Останній факт свідчить про «...розрив церковної єдності європейського життя і перші кроки звільнення розуму людського від рамок віри, що тиснули» [2, с. 1]. Можна по-різному визначати критерії хронологічних меж, але новий час від попереднього вирізняє «швидкий, безупинний рух уперед в усіх сторонах трудового життя і особливо зростаюче верховенство знання й розуму» [2, с. 2].

Перша частина підручника розповідала про колоніальну політику європейців, а разом із нею і про викликані зміни в економічному житті Європи, про Нідерландську революцію, про кризу монархії у Франції, італійське просвітництво, революцію і Реформацію у Німеччині ХVI століття, реакцію католицизму та кальвінізм. І все це було об'єднано однією назвою «Вік Реформації». Таке охоплення питань прямо вказувало на місце Реформації у житті Європи і загалом нової історії у баченні Р. Віппера. Для формування просторових уявлень підручник пропонував декілька чорно-білих карт із теми – «Германія в началі Реформації» [2, с. 41], «Церковное положение Западной Европы во времени Аугсбургского мира» [2, с. 52], на якій зображені держави й території, які відпали від Риму, та «Церковное положение в Западной Европе к концу ХVI века» [2, с. 65]. Для позначок використовувалися графічні символи.

Із проблем Реформації розпочинається і підручник професора Імператорського жіночого педагогічного інституту О. Вульфуса, виданий у 1915 році, тобто вже на основі нової програми з історії. У першому розділі («Отдел I. Возрождение и Реформация») [3, с. 1-40] питання власне європейської Реформації (лютеранська реформація, реформація в Швейцарії, кальвінізм, реформація в Англії) розглядаються разом із процесом занепаду світової могутності пап, гуманізмом,

становищем Німеччини наприкінці XV – на початку XVI століть. Усе це вказує на бачення автором прямого зв'язку Відродження, ідеології гуманізму і Реформації. У параграфі, присвяченому Мартину Лютеру і початку Реформації, привертає увагу цікава біографічна довідка про засновника протестантизму. Окрім звичних у такому випадку дат і фактів, показані його моральні переживання, світоглядні пошуки, поступове формування ідеології, аналізуються його основні твори [3, с. 24-27]. У такому ж плані подається довідка і про У. Цвінглі [3, с. 33-35].

Підручник професора Київського університету св. Володимира П. Ардашева, також, був укладений на підставі нової міністерської програми з нової історії. За задумом її упорядників, другий ступінь вивчення (у 7-му класі) полягав у повторенні політичної і військової історії, яка становить основу 1-го ступеня, і доповнені її ґрунтовними екскурсами в культурну історію, яка в першому ступені вивчалася поверхово. Винятком був лише розгляд церковної Реформації, яка, за словами науковця, хоч і була переважно культурним явищем, але будучи невіддільною від політичної історії епохи, «віднесена до 1-го ступеня, а тому в 2-ому згадувалася лише у вигляді загальної характеристики у зв'язку, з одного боку – з гуманізмом, із іншого – з пізнішим культурним розвитком Європи» [1, с. VI]. У зв'язку з цим викликають інтерес узагальнюючі параграфи з промовистими назвами: «Гуманізм і Реформація як споріднені ідейні рухи» [1, с. 93-96], «Основні відмінності між гуманізмом і Реформацією» [1, с. 96-98], «Культурно-історичне значення Реформації» [1, с. 98-101].

Підручник П. Ардашева був хіба що не єдиним із проаналізованих нами, наприкінці якого було вміщено хронологічний покажчик із прив'язкою до сторінки, на якій йде мова про ту чи ту особу, чи подію (на зразок предметного покажчика) [1, с. 93-287]. Зазначимо, що цей посібник брав участь у конкурсі підручників із нової історії у 1915 році, де здобув половину великої премії Вченого комітету Міністерства народної освіти.

Особливе місце серед досліджених підручників займає «Сокращённый курс новой истории для реальных училищ», автором якого був директор Санкт-петербурзької гімназії Імператорського людинолюбного товариства К. Іванов [5]. Він належав до категорії «учительських». У передмові автор зазначав, що взявся за його створення на прохання вчителів історії реальних училищ [5, с. 3]. На відміну від усіх вище згаданих підручників, у цьому фактичний матеріал викладався в скороченому обсязі, натомість було багато ілюстративного матеріалу. На переконання автора, яке ґрунтувалося на його багатолітньому досвіді, робота учнів з малюнками дає лише користь [5, с. 3]. К. Іванов на сторінках розмістив портрети історичних діячів, життя і творчість яких були пов'язані з підготовкою та розгортанням церковного реформаційного руху – Еразм Ротердамський, М. Лютер, Карл V, У. Цвінглі. Крім того, було представлено зображення церкви у Ваттенберзі, до дверей якої М. Лютер прикріпив 95 тез, кімнати Лютера у Вартбурзі, процес спалення Лютером папської булли.

Автор зазначав, що разом із засвоєнням фактичного матеріалу, набуттям навичок пояснювати історичні явища і процеси, учні повинні ще й засвоїти історичну термінологію [5, с. 3]. Із цією метою історичні поняття в тексті були виділені спеціальним шрифтом.

Окрім підручників, справі навчання історії прислуговуються навчальні посібники, до яких належать хрестоматії і книги для читання. За словами упорядників одного з таких посібників («Книги для чтения по истории нового времени», підготовленої історичною комісією навчального відділу Товариства поширення технічних знань), мета таких видань полягала в тому, щоб допомогти вчителю відновити власні знання, дати старшокласникам, зацікавленим історією, можливість розширити власний науково-історичний обрій і ознайомитися з методами, що панують у сучасній науці, а також дати широким верствам читаючої публіки посібник для самоосвіти [9, с. III]. За рахунок додаткової інформації, розміщеної в них, розширювалися межі підручника. Якщо для нас звичним є розміщення в хрестоматіях документів, що належать до певної історичної епохи, то для тогочасних видань більш притаманні уривки з творів учених-істориків, як вітчизняних (М. Карєєв, М. Корелін, Т. Грановський, М. Ковалевський), так і зарубіжних (Ранке, Шлоссер, Шенкель, Прескотт), статті з періодики («Русский вестник», «Русская мысль») [6; 7]. Інколи, за свідченням упорядників [6, с. V], окремі статті створювалися спеціально на замовлення редакції хрестоматії.

Значну увагу сучасників привернув до себе перший том історичної хрестоматії, підготовленої О. Овсянніковим [7]. У передмові автор зазначав, що його робота є відповіддю на нагальну потребу школи в такого роду посібниках, а серед проблем, що мало забезпечені російськомовними джерелами виокремив і тему «Реформація» [7, с. V-VI]. Перші рецензії на збірник мали загалом позитивний зміст, хоча й указувалося на неточності в перекладі та зavelикий обсяг книги, що унеможливило її читання під час класних занять. Сам автор визнавав, що в його роботі знайдуться «пробіли і недоліки» і висловлював готовність до сприйняття зауважень, щоб скористатися ними в подальшій роботі [7, с. VI]. Але, мабуть, не очікував такої нищівної критики, за підсумками якої рецензент В. Васильєвський оцінював хрестоматію як «сумне і ганебне» явище [10, с. 395].

Що викликало таку категоричну оцінку? Розкриємо це на прикладі аналізу змісту четвертого розділу хрестоматії, присвяченого епосі Реформації. Із сімнадцяти статей із теми рецензент обрав лише дві, авторства зnanого німецького історика Ранке – «Причини опозиції в Німеччині» та «Цвінглі». Але й їхній аналіз дозволяє скласти уявлення про загальні недоліки видання. До таких віднесені неякісний, а то й безграмотний переклад текстів, викривлення й скорочення змісту оригіналу, сумнівний підбір авторів, де поряд із авторитетними істориками, даються уривки з творів маловідомих компіляторів [10, с. 387-391].

Отже, проаналізоване на прикладі висвітлення європейської Реформації методичне забезпечення навчальних посібників Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття, засвідчує його надзвичайну бідність і обмеженість. Незважаючи на те, що в процесі навчання історії головна увага зверталася на заучування і запам'ятовування, а зміст підручників був часто перевантажений фактичним матеріалом, для організації і стимулювання пізнавальної діяльності тогочасних учнів робилося мало. Звичні для нашого часу

запитання, завдання, схеми і діаграми, словники тощо просто були відсутніми. Вершиною методичного апарату була структурованість тексту (розділи, глави, параграфи), подекуди виділення курсивом або жирним шрифтом понять і головних тез, увага до головних історичних діячів епохи, інколи залучення ілюстративного матеріалу (карти, портрети, малюнки). Кращими були «вчительські» підручники, автори яких мали безпосередній досвід роботи з учнями. Лише зміна підходів до процесу навчання загалом і навчання історії зокрема зумовила вдосконалення методичного апарату підручників і навчальних посібників.

Список використаних джерел

1. Ардашев П. Н. Курс новой истории для 7-го класса мужских гимназий / П. Н. Ардашев. – К. : Тип. Киевской 2-й Артели, 1915. – 287 с.
2. Виппер Р. Учебник новой истории (с историческими картами) / Р. Виппер. – 2-е изд. – М. : Типо-литография Тов-ва И. И. Кушнарёв и К^о, 1907. – 523 с.
3. Вульфийус А. Г. Учебник новой истории для средней школы / А. Г. Вульфийус. – 3-е изд. – Петроград : Изд-е Я. Башмаков и К^о, 1915. – 208 с.
4. Гуревич Я. О постановке курса истории в наших классических гимназиях / Я. Гуревич // Журнал Министерства народного просвещения. – 1884. – Май. – С. 1–17.
5. Иванов К. А. Сокращённый курс новой истории для реальных училищ / К. А. Иванов. – 2-е изд. – СПб., 1907. – 210 с.
6. Историческая хрестоматия по новой истории : пособие для преподавателей, учеников старших классов среднеучебных заведений и лиц, ищущих самообразования / сост. Я. Г. Гуревич ; под общей ред. Я. Я. Гуревича. – 5 изд. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1914. – 651 с.
7. Историческая хрестоматия : учебное пособие для учащихся и преподавателей. Курс новой истории / сост. А. Овсянников. – Т. 1. – СПб. : Изд-во А. Овсянникова и П. Степанова, 1875. – 764 с.
8. Кареев Н. Учебная книга новой истории : с историческими картами / Н. Кареев. – 2-е изд. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1901. – 346 с.
9. Книга для чтения по истории нового времени. – Т. 1. – М. : Изд. Тов-ва И. Д. Сытина и «Сотрудники школ» А. К. Залесской, 1910. – 623 с.
10. Критика и библиография // Журнал Министерства народного просвещения. – 1875. – Декабрь. – С. 379–395.
11. Новая история. Курс старшего возраста / сост. Д. Иловайский. – 27 изд. – М. : Типо-литография Тов-ва И. И. Кушнарёв и К^о, 1901. – 240 с.
12. Обзорение учебников по всеобщей истории // Журнал Министерства народного просвещения. – 1868. – Апрель. – С. 289–326.
13. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління, який він? [Електронний ресурс] / О. І. Пометун. – Режим доступу : http://undip.org.ua/upload/iblock/53b/3_19.pdf
14. Учебная литература и книги для чтения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1875. – Июнь. – С. 15–25.

**METHODOLOGICAL APPARATUS OF THE WORKBOOKS
ON WORLD HISTORY FOR THE MIDDLE SCHOOL
IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF
OF THE XIX – EARLY XX CENTURY
(EXAMPLIFIED BY THE EUROPEAN REFORMATION STUDY)**

In terms of European Reformation of the XVI century study, the article analyzes the methodological support of the text books, reading books and books for reading on World history, published in the Russian empire during the second half of the XIX century-early XX century.

The factors that caused the variety of history study books (the existence of different types of educational institutions and the renewal of the history curricula and syllabuses) are emphasized, also the work books classification based on their authorship is conducted (“professorial” and “scholastic”). Through the analysis of the O. Vul’fius, P. Ardashev, R. Vipper, M. Karyeyev, D. Ilovays’kyy, K. Ivanov textbooks it is determined that the best textbooks, as for the study methods aspect, are the textbooks composed by practicing teachers. The study of the topic of Reformation of the seventeenth century is of the paramount importance in all the workbooks. This topic, along with the Discovery of America topic, considered as the border-line event for the transition from the medieval history to a modern one.

The task and content of the reading books and books for reading on history are described. These editions mainly contained excerpts from the works of domestic and foreign historians and articles from the periodicals, but some publications were customized for the editorial staff of the reading books.

The conclusion about methodical poorness and illiberality of the history textbooks, on which history was studied mainly through learning and memorizing, for the secondary school in the Russian Empire in the second half of the XIX century-early XX century was made. The content of the textbooks was often overloaded with factual material, but little was done to organize and stimulate the cognitive activity of erstwhile students. The top of the methodical apparatus were: structuring of the text (chapters, subchapters, paragraphs), italicizing or bolding of terms and main theses sometimes, paying attention to the main historical figures of the era, implication of illustrative materials (maps, portraits, drawings) sometimes.

Key words: *the methods of history study; work books; textbooks on history; reading books on history; curricula; Reformation; Protestantism; Catholicism.*

Надійшла до редакції 19 травня 2017 року

* * *